

УДК 340.5:341.3

І.П. ДАЦЮК

ЗМІНА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА В ПЕРІОД РЕФОРМУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Проаналізовано чинники впливу головних суб'єктів у системі військово-цивільних відносин в Україні на характер соціально-політичних процесів в період реформування Збройних Сил України. Запропоновано комплекс принципів у сфері громадянської взаємодії, що включає громадський контроль за дотриманням прав і свобод військовослужбовців, їх соціально-правовий захист з метою ефективного функціонування всієї системи оборони країни.

The influence factors of the main subjects of the system of military-civil relations in Ukraine on social-political processes in the period of reformation of the armed forces of Ukraine has been analyzed. The complex of principles in the public cooperation field including civil control for the military men's rights and freedoms following, their social-contractual protection with the aim of the effective functioning of the country defense system as a whole has been proposed.

Історія розвитку армії як державного інституту переконливо свідчить про те, що вона завжди була своєрідним організмом, особливим соціумом, успадковувала головні риси громадянського суспільства. Збройні сили в той же час володіють багатьма специфічними якостями і особливостями, які вимагають поглибленого військово-соціологічного аналізу.

Цивільні люди, що складають більшість населення, є головним двигуном прогресу суспільства. Своєю діяльністю вони забезпечують необхідний рівень життя суспільства, в тому числі і задоволення військових потреб держави. Саме тут зібрані найрізноманітніші творчі сили нації, тому тільки цивільні можуть оптимально управляти суспільними справами і державою. Цивільні порівняно з військовими мають більш складніший і розгалужений соціальний склад, підрозділяються за класами, верствами, професіями, зростанням, місцем проживання, сімейним станом. Здавна існували кастові військові стани, куди приток з мирського населення був практично неможливий [3].

Сьогодні соціальні науки не готові дати правильний, точний прогноз і запропонувати модель збалансованого існування особи, суспільства і держави в період глобалізації, коли випадковість та велика альтернативність стають нормою життя. В осмисленні нової ситуації переходу від стереотипів попередніх інтересів та загроз в практиці важливо максимально скоротити дистанцію хаотичних, неорганізованих соціальних процесів у нашій країні [7].

Мета даної роботи – проаналізувати характер змін соціально-політичних пріоритетів у системі “державна – суспільство” в Україні в період реформування її Збройних Сил і визначити принципи взаємодії їх головних суб'єктів.

Управління безпекою із залученням недержавних структур притаманне кожній стадії розвитку суспільства і відповідає типу цивілізації. На ранніх етапах його існування (сільськогосподарська цивілізація) управління безпекою безпосередньо входило в процес тієї діяльності, яку воно так чи інакше упорядковувало. У міру того, як відбувався все більший розподіл праці в суспільстві, управління безпекою набувало певної самостійності. Його завдання знайшли свій концентрований вираз у функціях особливих соціальних інститутів органів управління. Це висунуло вимогу виділення особливої групи людей, для яких управління стало професійним заняттям, різновидом праці менеджерів безпеки [4].

Зрозуміло, що військові виходять з цивільних і врешті-решт повертаються в їх структуру. Тому найважливішою проблемою для суспільства, а отже, і для її соціальної політики є військова соціалізація цивільних, тобто формування військових з цивільних і, навпаки, цивільній соціалізації військових. Від змісту, ефективності і результатів цього процесу багато в чому залежать військово-цивільні відносини в суспільстві. У цілому вони розпадаються на два великі блоки:

- а) відношення цивільних до військових;
- б) відношення військових до цивільних.

За своїм характером кожен з цих блоків підрозділяється на пізнавальні, почуттєво-емоційні, поведінкові дії по відношенню один до одного. Цивільно-військові відносини бувають спокійно-гармонійними, стабілізуючими, взаємодовірливими, напружено-суперечливими, вороже-конфліктними і залежать від соціальної, політичної і духовно-культурної еволюції, особливо від зміни відношення суспільства до війни і військового насильства у цілому. З цієї точки зору виділяються три типи суспільств: суспільство війни (що вважає її законною і неминучою формою вирішення політичних завдань), суспільство запобігання війни і суспільство заперечення війни. Вивчення еволюції цивільно-військових відносин в цьому аспекті ще не починалося.

Військово-цивільні відносини за своїм змістом класифікуються за низкою підстав:

а) соціальному змісту, тобто за інтересами і цілями у відношенні до суспільства, а також суспільства до армії (співпадаючі, такі, що розрізняються, протилежні, правові і не правові, етичні або аморальні, гуманні або антигуманні);

б) сферам (у політиці, економіці, соціальному і духовному житті, в побуті);

в) за суб'єктами (індивіди, органи цивільної і військової влади, громадські організації і установи);

г) за об'єктивним положенням військових і цивільних (пріоритетне положення, диктат одних над іншими, позбавлення яких-небудь прав і свобод, контроль цивільних за військовими);

д) за способами і формами (тоталітарно-мілітаристські або демократичні, вільні або обмежені, підцензурні, безпосередні або опосередковані, стихійні або регульовані і так далі).

У наші дні взаємини військових і цивільних зазнали зміни у зв'язку з еволюцією світової обстановки. Відсутність загрози світової війни, можливість вирішувати суперечку між державами мирними засобами породили у цивільного населення думку про те, що значущість військових падає, що великі армії стають непотрібними, їх слід скорочувати або повністю позбавлятися від них. У європейських країнах

наголошується зміна ціннісних орієнтації у сфері безпеки і національної оборони, особливо у молодого покоління у зв'язку з розмиванням образу ворога, налагодженням співпраці між Сходом і Заходом. Падає престиж військової служби, повсюдно знижується число охочих служити в армії, зникає захоплене благоговіння перед військовими. Подібна тенденція наголошується навіть в країнах, що мають тривалу традицію преклоніння перед армійською службою.

Західні соціологи стверджують, що зміна відношення цивільного населення до армії пояснюється тим, що армія сприймається як антипод миру, несумісний з прогресом. Вона перетворилася на анахронізм – “інститут з культурним відставанням”, який втрачає традиційну форму і функції і повинен бути замінений іншим механізмом вирішення суперечок між державами. Військові знаходять нові функції – запобігати війнам і конфліктам, здійснювати миротворчість, вирішувати екологічні, інформаційні і інші проблеми, що стосуються благополуччя всієї світової спільноти [3].

Важливим чинником зміни цивільно-військових відносин є процес демократизації колишніх тоталітарних країн. Відбувається все більш помітне відділення влади від насильства як у внутрішньому, так і в міжнародному житті. Раніше військові вважалися опорою влади, а потужність армії – головним показником її сили. Перехід до демократії означає, що сила влади визначається не кількістю і якістю зброї і солдатів, а довірою народу, міцністю права і моралі. Серед інструментів забезпечення безпеки суспільства армія відтісняється на 3-4 місце, а вперед вийшли економіка, науково-технічні чинники, добробут народу. Об'єктивно міняється статус військових в системі державних і суспільних відносин, вони втрачають минулий ореол “святості”, “незамінності”, “високої престижності”, “недоторканності”. З'являються інші пріоритети, яким цивільні віддають свої переваги, симпатії і талант.

Демократизація висуває питання про повноправність військової людини як “громадянина в уніформі”. Відомо, що в тоталітарних арміях військовослужбовець був позбавлений будь-яких цивільних прав і свобод. Він залишався власністю начальства, яке могло використовувати його на свій розсуд. Демократизація внутрішньо-армійських відносин, впровадження цивілізованого стилю і мови відносини начальників з підлеглими, залучення останніх в процес вироблення і ухвалення рішень, поза сумнівом, сприятимуть усуненню тих перегородок, які розділяють військових і цивільних, зближуючи їх на суго цивільній духовно-етичній основі.

Зараз в Україні між військовими і цивільними (армією і суспільством) відсутнє необхідне взаєморозуміння. З одного боку, це пояснюється такими невдачами армії, як не уставні відносини, знищення цивільних об'єктів, вибухи на військових складах, що викликали пожежі, пошкодження житлових будинків і інших споруд. З іншої – військові пред'являють свій рахунок суспільству, яке не може створити нормальних умов для їх життєдіяльності. Так, в бюджеті 2007 р. фінансування армії складало близько 50 % від її реальних потреб.

Соціально-економічні і політичні процеси, що відбуваються в Україні, доводять до критичної межі зіткнення потреб військових і цивільних, перетворюють їх на суб'єктів, що завдають збитку один одному, створюють діями один проти одного небезпеки для самих себе, всього суспільства і що навіть виходять на глобальний

рівень, як наприклад, жебрацьке фінансування армії, її нездатність через це оплачувати все необхідне для свого життя і діяльності.

У даний час величезний вплив на політичне, економічне і духовне життя країни оказує перехід кадрових військових на шлях цивільного життя. Він істотно відрізняється від подібних процесів, що мали місце у минулому (після війни 1941 – 1945 рр.). Сьогодні країна переживає глибоку кризу, відбулася зміна політичної і економічної систем, народ розділився на багатих і бідних, повсюдно йде гостра економічна і соціально-політична боротьба.

Складнощі переходу кадрових військових до цивільних умов життя посилюється відсутністю соціальних служб, які допомогли б їм адаптуватися до цих умов. Дослідження показують, що у кадрового військового, що прослужив 25 – 30 років і більше, зміна менталітету, “вростання” в цивільне життя і розрив основних зв’язків з колишнім середовищем відбуваються протягом 5 – 10 років. Це порівняно тривалий термін і не випадково на керівні цивільні посади колишнім військовим у багатьох країнах дозволяють поступати приблизно через цей період часу.

За останні роки звільнено з армії у зв’язку з її скороченням багато кадрових військовослужбовців. Здебільшого це люди в розквіті творчих і фізичних сил, що закінчили один-два вищі навчальні заклади. Але їх працевлаштування, адаптація до нового життя значно ускладнені. У країні формується широкий ринок праці, де немає минулого дефіциту робочих рук, існує висока конкуренція за робочі місця і немає попиту на військові спеціальності. Діапазон схожості між військовими і цивільними професіями став значно менше, чим 15 – 20 років тому. Подібна ситуація впливає негативно не тільки на військових, але і цивільних осіб: ліквідація військових гарнізонів, військових частин і установ скорочує кількість робочих місць для цивільних.

У багатьох країнах, де відбувається масове звільнення військовослужбовців, в арміях завчасно піклуються про придбання ними цивільних професій, про працевлаштування і майбутнє місце проживання, морально-психологічну адаптацію. У Росії створено Координаційну раду з проблем перепідготовки офіцерів, що звільняються в запас, при Уряді РФ, є програма перепідготовки і працевлаштування військовослужбовців і членів їх сімей, що переходять до цивільного життя.

Свого часу М. Вебер підкреслював, що при використанні в соціології поняття “армія” важливо мати на увазі, що ця форма колегіальності не є суб’єктом соціальної дії. Їй не можна приписувати волю або мислення. Друга половина ХХ ст. довела, що армія може бути суб’єктом дії, мати свою волю і мислити самостійно. Про це говорять сотні випадків, коли вона вступала в політичну боротьбу, брала до своїх рук владу і управління країною.

Поява “цивільних” серед міністрів і у складі міністерств оборони забезпечують значною мірою пріоритет соціально-політичних підходів над військовими при ухваленні рішень про практичне застосування армії, а також сприяють її усуненню від політичної боротьби, що веде до зміцнення стабільності як самої армії, так і всього суспільства.

Держава і громадянське суспільство – дві самостійні сфери, таких, що взаємодіють одна з одною так, що одна може домінувати над іншою або вони можуть знаходитися в певному балансі, протидії або згоді в ім’я загального прогресу. У кінці ХХ ст. ця

взаємодія перетворилася мало не на головну рушійну силу. У нашій країні громадянське суспільство знаходиться у стадії становлення. На шляху до демократії воно відіграватиме вирішальну роль у формуванні влади і політики, контролі над всіма головними сферами життя, діяльністю держави і його збройними силами [6].

Для громадянського суспільства, що формується, символічне виникнення чисельних об'єднань, союзів, рухів і інших організацій, які виступають за глибоке перетворення суспільних інститутів, зокрема армії, за право участі у формуванні військової політики і військової доктрини держави, за узгодження з ними планів і задумів розбудови нової Української армії, включно до призначень на вищі військові посади. Вони наполягають, щоб їх оцінки стану армії, пропозиції і рекомендації по поліпшенню і подальшому розвитку Збройних сил враховувалися керівництвом держави.

Конче необхідне сьогодні створення системи вивчення громадської думки з військових питань, щоб знати відношення людей до тих або інших військово-політичних акцій і рішень, якою вони бачать армію своєї країни. Існує закономірність: державна політика ефективна тоді, коли вона проводиться одночасно знизу і зверху як професіоналами, так і народом, який на собі відчуває її результати.

Особливе значення для наукових досліджень, що стосуються військової сфери, має можливість доступу до інформації, безумовно, при строгому дотриманні секретності. У всіх демократичних державах різні партії і громадські створюють за сприяння владних органів незалежні наукові центри і інститути оборонних і стратегічних досліджень, аналітична продукція яких широко використовується як військовими відомствами, так і іншими офіційними структурами.

Контроль з боку суспільства над озброєними силами – не епізодичні дії, а складний і безперервний соціальний процес. Його ефективність залежить не тільки від якості законодавчої бази, існуючих державних і суспільних механізмів, але і від стану політичної культури всього суспільства і кожного окремого громадянина, зміни суспільної свідомості і психології.

Тим часом проблема суспільного контролю за військовою сферою в цілому і збройними силами зокрема стає все більш гострою, зростає соціальна потреба в її вирішенні. І першим кроком на цьому шляху, на нашу думку, є розробка загальних методологічних питань у сфері запровадження взаємодії головних суб'єктів у системі військово-цивільних відносин в Україні [5].

Перш за все важливо з'ясувати, що під громадянською взаємодією слід розуміти сукупність засобів, що здійснюються суспільством і армією відповідно до Конституції за допомогою їх представницьких органів (спільно з громадськими організаціями), у проведенні військової політики відповідно до прийнятої оборонної доктрини, оптимального і раціонального витрачання бюджетних коштів, дотримання прав і свобод військовослужбовців, їх соціально-правовий захист з метою ефективного функціонування всієї системи оборони країни.

Вказана громадянська взаємодія може бути дієвою лише тоді, коли спиратиметься на такий комплекс принципів:

– неухильне дотримання Конституції і законів України, що регулюють соціально-правові відносини у військовій сфері;

– надання особам, що здійснюють контрольно-наглядові функції, відповідних державних повноважень і всіх прав аж до кадрових змін і відміни незаконних рішень з подальшим обґрунтуванням застосованих засобів;

– обов'язок всіх посадових осіб надавати всю необхідну достовірну інформацію особам, що здійснюють контрольно-наглядові функції;

– усебічність, конструктивність, систематичність і висока компетентність дій;

– забезпечення гласності і відвертості механізмів системи взаємодії за виключенням тієї інформації, яка складає військову і державну таємницю;

– обов'язкового негайного виконання всіх рекомендацій осіб, що здійснюють контрольно-наглядові функції.

– балансу інтересів громадян, суспільства і держави в сфері національної безпеки передбачає законодавче закріплення пріоритету цих інтересів у різних сферах життєдіяльності, а також використання форм цивільного контролю за діяльністю як державних, так і недержавних суб'єктів забезпечення національної безпеки держави.

Суспільний контроль як елемент громадської взаємодії є найвищим видом контролю над усіма іншими перевірками військ і військово-промислового комплексу. Обов'язково в ньому повинні взяти участь представники громадських організацій, рухів і політичних партій (при забороні останнім вести пропаганду своїх цілей, статутів, положень передвиборних платформ і так далі). Працюючи під егідою парламенту, представники громадськості і партій повинні наділятися відповідними повноваженнями.

Об'єднання громадян, що не є прибутковими організаціями, можуть виконувати дуже солідне навантаження щодо організації функціонування недержавної системи забезпечення національної безпеки, їхній потенціал є вагомим внеском у загальний коефіцієнт її потужності, дієздатності та ефективності, тому вони є органічною її частиною. Безпосередньо даний процес регулюється Законом України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” [2].

Компетенція недержавних суб'єктів забезпечення національної безпеки, які входять до недержавної системи забезпечення національної безпеки, визначається Законом України “Про недержавне забезпечення національної безпеки України”, а також іншими нормативними правовими актами України.

Проблема формування недержавної системи безпеки ще не стала об'єктом спеціальних досліджень в Україні, наданий час можна констатувати лише про поодинокі спроби деяких дослідників та авторів розглядати окремі її аспекти. Суб'єктами недержавної системи забезпечення національної безпеки дослідники виділяють: органи місцевого самоврядування; недержавний нотаріат; адвокатуру; недержавні охоронні служби та агентства; громадські об'єднання і окремих громадян.

Водночас даний перелік може мати дещо інший вигляд і складатися із таких компонентів недержавної системи безпеки:

– Український народ;

– органи місцевого самоврядування;

– органи самоорганізації населення;

– об'єднання громадян;

- професійні спілки;
- приватний нотаріат;
- адвокатура;
- приватні охоронні агентства.

Таким чином, на основі порівняльного аналізу складових національної безпеки можна стверджувати, що основним суб'єктом системи забезпечення соціальної безпеки є громадяни. Без їх активної участі в розбудові незалежної держави, без їх відданості Україні, свідомому служінню ідеалам української нації, функціонування надійної системи забезпечення національної безпеки неможливе. Отже, безпека нації починається з безпеки конкретної особи, зокрема самих військовослужбовців, але головна частина уваги має бути зосереджена на усвідомленні кожним громадянином необхідності активної і безпосередньої участі в забезпеченні безпеки. Лише такий підхід перетворить громадян із пасивних спостерігачів на активних учасників, надасть можливості найповнішій реалізації права громадян на життя та здоров'я. Звідси забезпечення соціальної безпеки, як складової національної безпеки стає справою не лише державних інституцій і громадських формувань, а також конкретного громадянина.

Література:

1. Закон України “Про основи національної безпеки України” // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.
2. Закон України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” // ВВР України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.
3. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. В. Иноземцев. – М.: Academia, 1999. – 956 с.
4. *Василькова В.В.* Порядок и хаос в развитии социальных систем (Синергетика и теория социальной самоорганизации). – СПб.: Лань. – 1999. – 480 с. – Серия “Мир культуры истории и философии”.
5. *Гончаренко А., Джангужин Р., Лисицын Э.* Гражданский контроль и система национальной безопасности // Зеркало недели. – 2002. – № 35. – С. 12.
6. *Копан О.В.* Загальнофілософська категорія “справедливість” у теоретико-управлінському аспекті безпеки // Наук. вісн. НАВСУ. – 2002. – № 1. – С. 32–35.
7. *Ліпкан В.А.* Національна безпека України. – Навч. посіб. – К.: Кондор. – 2008. – 552 с.

Надійшла до редколегії 24.10.2008 р.